

TAKRİRÎ SÜNNET (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)

Yrd. Doç. Dr. Ali ÇELİK*

GİRİŞ

Hz. Peygamber (s.a.v), rişâletle iki büyük görevi üstlenmişti. Bunlar: Tebliğ ve beyân görevi idi. Tebliğ görevi, Allah tarafından kendisine nâzil olan Kur'an ayetlerini insanlara duyurmaktı. Beyân görevi ise, tebliğ edilen bu Kur'an ayetlerinin, mücmel olanlarını tafsîl, mutlak olanlarını takyîd ve umum mânâ ifâde edenlerini tahsîs etmek; hakkında Kur'an'da açık hüküm bulunmayan konularda ise, teşrî'de bulunmaktı. Hz. Peygamber, uhdesine aldığı bu görevleri, gerek sözlü beyanlarıyla gerek fiilî uygulamalarıyla, gerekse huzurunda yapılan bir davranış biçiminin veya giyâbında yapılan fakat kendisine daha sonra hakkında bilgi verilen bir amelin, dinin esaslarıyla çelişmediğini göstererek onaylamak demek olan takrîrleriyle, eksiksiz bir şekilde yerine getirmiştir. Bunların hepsi, beyân görevi çerçevesinde yerine getirilmiştir. es-Serahsî (483/1090), bunları dikkate alarak, beyân'ın beş farklı durumundan söz etmekte ve bunları şöyle açıklamaktadır: "Beyânu takrîr, beyânu tefsîr, beyânu tağyîr, beyânu tebdîl ve beyânu zarûre."¹ Biz bu makalemizde "Takrîrî Sünnet" in mâhiyeti ve kapsamı üzerinde durmak, bir anlamda "beyânu takrîr" i incelemek istiyoruz. Konuya girmeden önce "takrîr" kelimesi üzerinde kısaca duralım.

* Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Ebû Bekir Muhammed bin Ahmed es- Serahsî, *Usûlü Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefa el-Efğânî (I-II), Kahraman yay., İstanbul, 1984 (Ofset), II, 27.

A- MAHİYETİ

1. “Takrir” kelimesinin lügat manası:

Takrir kelimesi, lügatte, (Karra-Yükırru/Yükarru-Karâran) fiil kökünden alınmış olup “Tef’îl” babından mastardır. “Bir şeyi bir yere yerleştirmek, açıklamak, îtirafa zorlamak, ta’yîn ve tahdîd etmek, karar vermek” mânâlarına gelmektedir. Bir de “ikrar” kelimesi vardır ki, takrîr kelimesiyle müterâdif olup, çok kere birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. İkrâr kelimesi de, aynı fiil kökünden türemiş olup, “İf’âl” babından masdardır ve “Bir hakkı îtiraf etmek, kabul etmek ve râzî olmak, bir şeyi dil ile yahut kalp veyahut her ikisiyle ispat etmek, itaat etmek, kalbi mesrur etmek, bir şeyi hali üzere bırakmak” gibi mânâlara gelmektedir. Bir de aynı fiil kökünden olmakla birlikte masdarı farklı olan (Karra-Yükırru/Yükarru-Kurreten, Karran, Kurûraten) şeklinde gelen kalıp vardır ki: “Göz aydın olmak, sevinmek” mânâsına gelmektedir.²

Takrîr kelimesi, fiil kökünden türemiş şekilleriyle birlikte, Kur’an’da toplam 38 yerde geçmektedir.

Hadislerdeki kullanılış biçimleri kelimenin türemiş şekillerinden “karra, karra-ra, ekarra, tekârra, ikterra, istekarra, kurra, karar ve kârûre-kavârîr” kalıplarını ihtiva eden pek çok hadis bulunmaktadır.³

2. “Takrir” kelimesinin İstılahtaki manası:

Hız. Peygamber’in sahâbîler tarafından yapıldığını gördüğü veya gıyâbında yapılarak kendisine haber verilmesiyle işittiği herhangi bir işi, menetmeyip tasvib ve kabul etmelerine *takrir* denir. Sahâbîler hayatın akışı içinde bazen Hız. Peygamber’in gözleri önünde, bazen de O’nun olmadığı yerde bazı işler yapmışlardır. Hız. Peygamber gördüğü veya haber verilmesiyle öğrendiği bu işlerden, dini konularla ilgili olanlar hakkında red veya inkara dair herhangi bir söz söylememiştir. O’nun bu tutumu sahâbî tarafından yapılan işi, ikrar etmesi mânâsına alınmış ve “takrîr” tabir edilmiştir.⁴ eş-Şevkânî (1255/1839), takrîri daha kısa olarak şöyle tarif eder:

2 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, (K-r-r) mad.; Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1979, s. 398; *Külliyât-ı Ebi'l-Bekâ*, s. 310; *el-Mu'cemü'l-Arabî el-Esâf*, Beyrut, tsz., s. 977; Muhammed bin Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihah*, İstanbul, 1980 (ofset), s. 454; M. Sarı, *el-Mevârid*, İstanbul, 1980, s. 1213-1214.

3 bkz. *Concordance*, VI/ 332-336.

4 Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 387; eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl, Dâru'l-Fikir*, tsz. s. 41; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, İstanbul, 1979 (Ofset), s. 136.

“Takrîr ve ikrâr, Nebî (s.a.v)’in huzurunda söylenen, işlenen, ya da yaşadığı asırda bilinen bir şeyi reddetmeyip sükût buyurmasıdır.”⁵ eş-Şâtıbî (790/1388) de, “Rasûlullah (s.a.v)’in tasvîb ve onaylarına gelince, bunlar görüp de onayladığı ya da işi- tip de ses çıkarmadığı fiillerde bir sakınca olmadığı anlamına gelir.”⁶ şeklinde açıklar. Kısaca zikredilen bu mânâları ihtivâ eden takrîr’in oluşabilmesi için bazı şartları üzerinde taşınması gerekmektedir. Yani Hz. Peygamber’in bir iş, yahut durum karşısında sükût buyurması veya onu tasvîb etmesi için bazı şartların bulunması gerekmektedir.

B- TAKRİR’İN SAHİH OLMASININ ŞARTLARI

1. Hz. Peygamber’in Takrîre konu olan fiili bilmesi:

Hz. Peygamber, takrir konu olan fiil hakkında, bizzat onu görerek veya duyarak bilgi sahibi olabileceği gibi -kendileriyle delil getirilen ikrârların çoğu böyledir-, gıyâbında meydana gelen bir halin kendisine nakledilmesiyle de bilgi sahibi olabilir.

Eğer onu bilmezse, vâkî olan o takrîr, hüccet olmaz. Her ne kadar bazı âlimler, sahâbenin, “Biz Rasûlullah zamanında şöyle yapıyorduk.” şeklindeki sözlerini delil getirerek, bilmenin şart olmadığını ileri sürmüşler ise de –bu, İbn Hacer’e nisbet edilmektedir-, Cumhûr’a göre bilme şartı, müteber ve doğru bir şarttır. Ancak, takrîre konu olan fiilin işlenmesi, sahâbe içinde iyice yayılmış, Hz. Peygamber’in ondan bilgi sahibi olmaması imkansız olan şeylerden ise, O’nun, bu konuda bilgi sahibi olduğu zann-ı galibiyle hareket edilerek, ikrarın muktezâsı ile amel edilir.⁷ Yahut, o konuda Hz. Peygamber’in bilgi sahibi olduğuna delâlet eden bir karîne bulunur ise, durum yine aynıdır.

Meselâ, bir sahâbî, Nebî (s.a.v) zamanında bir şey yaptığını nakletse, onu Hz. Peygamber’in bildiğine delâlet eden bir karîne olmamasından dolayı, Hz. Peygamber’in o konuda sükût etmiş olması, ikrâr sayılmaz.⁸

Şu rivâyet, sahâbe arasında iyice yayılmış ve Hz. Peygamber’in ondan haberdar olmaması imkansız hale gelmiş bir duruma misal olarak verilmektedir:

5 eş-Şevkânî, A.g.e., s. 41, M.S. Aşkar, *Ef’âlü’l-Rasûl*, 3. baskı, Beyrut, 1414/1993, II, 89.

6 eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakat fî Usûli’ş-Şerîa*, thk. Abdullah Dıraz, 2. bask. 1395/1975, IV, 66, krş.: Trc. M. Erdoğan, IV, 62.

7 eş-Şevkânî, A.g.e., s. 41.

8 Aşkar, A.g.e., II, 104-105.

Ebû Said el Hudrî şöyle der: “Biz fıtır zekâtını her nevî yiyecekten bir sâ’ olarak çıkarırdık: Arpadan bir sâ’ yahut hurmadan bir sâ’ yahut *ekit* denilen, yağı alınmadık kuru yoğurttan bir sâ’ yahut kuru üzümünden bir sâ’ olarak.”⁹

İbnu’l-Hâcib şöyle demiştir: *İşlenen fiili (İslâm’a aykırı olması durumunda) reddetmeye muktedir olmak*¹⁰. Yani herhangi bir korku veya çekinme sebebiyle sü-kût etmiş olmamak. Burada Hz. Peygamber’in “Sizden biriniz bir kötülük gördüğü zaman onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğuz etsin...”¹¹ meâlindeki hadisi delil getirerek, bu hadisle, acziyet durumunda el ile ve dil ile münkerden sakındırmanın sâkıt olduğu, zor durumda “küfür” kelimesini kullanmaya ruhsat verildiğini ifâde ederek, buna ruhsat verilmişse, sükût etmeye haydi haydi verilir, şeklindeki İbnu’l-Hâcib’in yaklaşımına, el-Bâkılânî ve onu takiben ez-Zerkeşî şöyle cevap vermişlerdir: Korku veya çekinme sebebiyle münkeri reddetmek Nebî (s.a.v)’den sâkıt olmaz. Bunun iki sebebi vardır: Biri, Allah Teâlâ’nın, O’nun hakkında düşmanlarına karşı zafer ve yardımını, “*Alaycılara karşı şüphesiz biz sana kâfiyiz.*”¹² ayetiyle garanti etmesi; diğeri ise, korkudan dolayı münkeri reddetmeyi terketmenin, aslında cevâzi ve yasağın neshini hissettirmesidir.¹³

3. Hz. Peygamber’in takrîrine mazhar olan fiilin sahibinin şerîate bağlı müslüman ve itaatkâr olması gerekir:

Eğer takrîre konu olan fiili işleyen kâfir olursa, Hz. Peygamber de onun işlemiş olduğu fiile sükût etse, bu, müslümanlardan zorluğu kaldırmak için hüccet sayılmaz, takrîr edilmiş kabul edilmez. Meselâ, Hz. Peygamber, Yahûdilerin ve Hıristiyanların kendi kilise ve havralarında ibâdet etmelerini, bazı merasimlerini, akidlerini orada yapmalarını kabul etti. Bu, hiçbir zaman onları takrîr etti anlamına gelmez.¹⁴

9 Müslim, Zekat, 17.

10 eş-Şâtîbî, A.g.e., III, 309; IV, 58.

11 Müslim, İman, 78; Ebû Davud, Salat, 232; Melâhim, 17; Nesâî, İman, 17; İbn Mâce, İkame, 155; Fiten, 20.

12 Hicr 15/95.

13 Aşkar, A.g.e., II, 107.

14 Aşkar, A.g.e., göst yer.

Eğer söz konusu fiili işleyen münâfık olursa, onun bu fiili karşısında Hz. Peygamber'in sükût etmesi ya da onu takrir buyurması konusunda ihtilaf edilmiştir, çünkü o, bir açıdan, zâhiren müslüman olsa da içiyle kâfirdir. O nedenle, bu meseledeki hüküm konusunda münâfık, kâfirin hükmüne dahil edilir. Bu görüşü, el-Cüveynî söylemiş, es-Sübki ve eş-Şevkânî¹⁵ de ona muvafakat etmişlerdir. M. S. Aşkar ise şöyle der: Bana göre bu konunun açıklamaya ihtiyacı var: Eğer münâfığın nifakı gizliyse, onu sahâbenin çoğunluğu da bilmiyorsa, buna müslümanların ahkâmı icrâ edilir. Eğer, Hz. Peygamber onu ikrar etmişse, bu ikrar da hüccettir. Nifakı zâhir ise ve bunu açıkca yapıyorsa, işlediği fiil karşısında Hz. Peygamber'in sükûtu veya onu ikrarı (Hz. Peygamber'in Takrîrî Sünnet'i) kapsamına girmez ve hüccet de değildir. İbn Teymiyye Hz. Peygamber'in bu tutumunu şöyle açıklar: "Nebî (s.a.v)'in münafıkların önde gelenlerinden Abdullah bin Übey' ve benzer münafıklar için sükût buyurması, onların çevrelerinin çok olmasındandır. Onlara gerekli olan ceza çeşidiyle (bir ceza verilerek) münkerin izâle edilmesi, insanlar duydukları zaman kızıp nefret ederek, Muhammed kendi ashabını öldürüyor demek suretiyle daha büyük bir mârufun (iyiliğin) giderilmesi demek olacaktır."¹⁶ Burada da görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in takrîr ve sükûtu bazen siyâseten oluyor idi.

C- TAKRİR EDİLEN DAVRANIŞ BİÇİMİNİN TAHLİLİ

Hz. Peygamber tarafından "takrîr ve ikrâr" buyurulan davranış biçimine baktığımız zaman onun üç önemli hususiyeti üzerinde taşıdığını görüyoruz. Bunların:

- a) Hz. Peygamber'in huzurunda veya gıyâbında söylenen bir söz veya işlenen bir davranış biçimi olması,
- b) Hz. Peygamber'in takrir buyurduğu fiilin, daha önceden, gerek işleyen gerekse yöre halkı tarafından biliniyor olması, yani diğer insanlar tarafından yadırganan bir davranış şekli olmaması,
- c) Hz. Peygamber'in, onları takrîr buyurmasının, muhtelif davranış biçimleriyle (bazan sükût, bazen tebşîr ve teşvik gibi) onaylamış olması.

Birinci ve üçüncü maddelerde zikredilen hususiyetler, bilinen ve üzerinde herhangi bir problem taşımayan hususlardır, ancak ikinci madde üzerinde durulması

¹⁵ eş-Şevkânî, A.g.e., s. 41.

¹⁶ Aşkar, A.g.e., II, 108.

gerekmektedir. Burada zikredilen özellik: “Hz. Peygamber’in takririne konu olan, sahâbenin (söz ve fiil olarak) yapmış olduğu davranış biçiminin daha önceden yöre insanı tarafından biliniyor olması.” Peki bunun anlamı nedir?

Durumu tesbit edersek: Takrîrin anlamı, önceleri Câhiliyye karanlığında iken, Hz. Peygamber’in hidâyetiyle müslüman olmuş ve sahâbe olma şerefine yükselmiş bu insanların hakkında daha önce Hz. Peygamber’in her hangi bir açıklamada bulunmadığı bir davranış biçimini sergilemeleri ve sergilenen bu davranış biçimini de, Hz. Peygamber’in onaylayarak, onun, İslâm’a aykırı bir davranış biçimi olmadığını belirtmiş olmasıdır. Konunun mâhiyetinin daha iyi anlaşılması için, meseleyi biraz daha tahlil edelim.

Takrîrî Sünnet olarak bilinen bir davranış biçimini genel hatlarıyla ele aldığımızda, onun iki yönün bulunduğunu görüyoruz:

- 1) Hz. Peygamber’le ilgili yönü,
- 2) Takrir buyurulan davranış biçimini işleyen kimseyle, yani sahâbe ile ilgili yönü.

Hz. Peygamber’le ilgili olan yönünde, cevaplanması gereken şu soru akla gelmektedir:

- a) Takrîrî Sünnet, Hz. Peygamber’e vahy ile mi bildirilmiştir?
- b) Yoksa takrîrî Sünnet, Hz. Peygamber’in kendi ichtihadı mıdır?

Aynı şekilde, *Sahâbe ile ilgili yönünde* de benzer bir soru sorabiliriz:

- a) Sahâbe takrîre konu olan fiili, kendiliğinden mi yapmıştır?
- b) Yoksa bölgede yaygın geleneğin gereği olarak mı yapmıştır?

Akla gelebilen bu sorular, sağlıklı bir şekilde cevaplandırılırsa, konu daha net olarak anlaşılacağı olacaktır. Elimizdeki veriler çerçevesinde konuyu incelemeye çalışalım.

1. Takrîrî Sünnet Hz. Peygamber’e vahy yoluyla mı bildirilmiştir?

Bu konuda net bir şey söylemek mümkün değildir. Zira, Hz. Peygamber’in Sünneti’nin tamamının vahy mahsûlü olup olmadığı konusunda, İslâm âlimleri farklı

görüşler ileri sürmüşlerdir. Zikredilen görüşlerden biri de: “*Sünnetin tamamının vahy eseri olduğu*” şeklindedir. Bu konuda kaynaklarda geniş bilgiler bulunmaktadır.¹⁷ Hz. Peygamber’den sâdır olan her şeyin Sünnet olduğu görüşünü benimseyenlerin anlayışı ile “Takrîrî Sünnet” meselesine bakılınca, aynı şeyi bu konuda da söylemek mümkündür. Yani, Sünnet’in bir bölümünü teşkil eden “Takrîrî Sünnet” de vahy eseridir. Cenâb-ı Hak tarafından sahâbenin yapmış olduğu davranış biçiminin, dinin aslından ve özünden olduğu Hz. Peygamber’e bildirilmiş, O da, bu davranışı takrîr buyurmuştur. Ne var ki bu vahy, Kur’an ayetleri gibi *vahy-i metlüv* değil, *vahy-i gayr-i metlüv*, yahut Serahsî’nin ifâdesiyle¹⁸, *vahy-i bâtın* cinsindedir.

Ancak, bunun aksini, yani *Sünnet’in tamamının vahy mahsûlü olmadığını* ileri süren âlimler de vardır. Nitekim çağdaş yazarlardan Suphî es-Salih, bu görüşü ileri sürmekte ve şöyle demektedir: “Kur’an-ı Kerim ayetlerinin Rasûlüllah’ın kalbine indirilmesiyle, bazı hadisleri söylemesi için bunların Hz. Peygamber’in kalbine ilham edilmesi, ayrı ayrı şeylerdir. Vahy, sadece Kur’an-ı Kerimle alakalı bir şey olup, Hz. Peygamber’in hadisleri hakkında bu kavramın kullanılması yanlıştır...”¹⁹ Bu durumda da, Sünnet vahy mahsûlü olmadığı için, onun bir bölümü olan “Takrîrî Sünnet” de Hz. Peygamber’e vahyedilmiş değildir. O’nun takrîrleri tamamen kendi icthadlarıdır. Bir üçüncü görüş ise, *Sünnet’in bir kısmının vahy mahsûlü, bir kısmının vahy mahsûlü olmayıp Hz. Peygamber’in kendi icthadları olduğu* yönündedir.²⁰

Görüldüğü gibi, konu tamamen “*Sünnet’in vahy mahsûlü olup olmaması*” konusundaki tartışmalarla paralellik arz etmektedir.

17 bkz.: Şâfîi, *Risâle*, thk. A. Muhammed Şâkir, s. 103; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-İhticac bi's-Sünne*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, 1407/1987, s. 23; İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut, 1403/1983, I, 96-97; Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Mısır, 1322/1904, I, 83; İ.L., Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları*, İstanbul, 1982, 94-96; M.H., Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1993, 216-223; A. Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, Kayseri, 1994, 96-105.

18 Serahsî, *Usûl*, I, 72 vd.

19 Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuhu*, 20. baskı, Beyrut, 1996, 302; krş. Trc. *Hadis İlimleri ve İstılahları*, Diyanet yay, Ankara, 1973, 261-262.

20 Abdu'l-Azim ez-Zerkânî, *el-Menhelu'l-Hadis*, Kahire, 1363, s. 60; A.O. Koçkuzu, *Rivâyet ilimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşrî Yönden Değeri*, Diyanet yay, Ankara, 1988, s. 42-43

2. Takrîrî Sünnet Hz. Peygamber'in kendi ichtihadı mıdır?

Sünnetin tamamının vahy mahsûlü olup olmadığı konusunda yapılan tartışmalar sırasında ileri sürülen görüşlerden biri de, Sünnetin tamamının olmasa da, bir kısmının vahy eseri olduğu, Sünnet'te beşerî unsur bulunduğu gibi, vahy unsurunun da olabileceği ifâde edilmiştir.²¹ Yani bununla kastedilen şeyin, Hz. Peygamber'in vahy gelmediği durumlarda meydana gelen gelişmeler karşısında icthadda bulunduğuna işâret edilmiş olmasıdır. Konuya açıklık getirilmesi açısından, kısaca, Hz. Peygamber'in İctihadı konusuna kısaca temas edelim.

Usûl âlimleri, Peygamberlerin (bu bağlamda Peygamberimizin) icthad etmelerini akıl yönünden mutlak olarak câiz olduğunu söylemişlerdir. Sırf dünya işleri, savaşla alâkalı tedbirler vb. işlerde icthad etmelerinin cevâzını da ittifakla kabul etmekle birlikte²² Şer'î konularda icthad etmelerinin câiz olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilafı şöyle özetleyebiliriz:

1- Ebû Ali Cübbâî (303/915) ve oğlu Ebû Hâşim (321/933) gibi bazı Mu'tezilî usûlcüler: Hz. Peygamber dînî işlerde icthadla hareket etmemiştir, diyerek bunu câiz görmemişler; Hz. Peygamber'in bazı sualler karşısında vahyi beklemiş olduğunu ve delil olarak da "O kendi hevâsından konuşmaz."²³ ayetini göstermişlerdir.²⁴ Ebû Yusuf ve İmam Şâfî gibi fakihler, Peygamber'in icthad yapmasını normal bir olay görmekte ve bu ayetin "Muhammed Kur'an'ı kendisi uyduruyor" diyenlere cevap teşkil ettiğini ileri sürmektedirler.²⁵ İbn Hazm (456/1063) da Hz. Peygamber'in dînî işlerde vahy gelmeyen konularda, icthadla hareket etmediğini ifâde ederek buna cevaz vermez²⁶. Onun şöyle söylediği nakledilir: "Kim, şer'î konularda kendilerine vahyedilmediği halde, o konuda Peygamberler için icthadın câiz olduğunu zannederse o, büyük bir küfür içindedir. Allah'ın Nebî (s.a.v)'e inzal buyurduğu şu sözü, bu kanaati iptal için yeterlidir: "Ben ancak bana vahyolunana uyarım"²⁷.

21 Toksarı, A.g.e., 106.

22 eş-Şevkânî, *İrşâdî'l-Fuhûl*, Dâru'l-Fikir, tsz. s. 255; el-Umerî, A.g.e., s. 40-41.

23 Necm, 53/3.

24 Ebu'l-Huseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II, 240, 242.

25 el-Basrî, A.g.e., II, 242; eş-Şevkânî, A.g.e., 256; Abdülkâdir Şener, *İslâm Hukuku Dersleri I*, İzmir, 1992, s. 97-98.

26 eş-Şevkânî, A.g.e., 255.

27 Yunus, 10/15; Ahkâf, 46/ 9; el-Umerî, A.g.e., s. 40-41.

Bu konuda yine, “Hz. Peygamber’e bir soru sorulduğu zaman, vahyi bekler ve: “Bu şey hakkında bana henüz vahy gelmedi” şeklindeki sözleri görüşlerini destekleyen bir delil olarak gösterilmektedir.²⁸

2- Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî (403/1012), Gazzâlî (505/1111) gibi usûlcüler, câiz görenlerin bu konuda ileri sürdükleri delilleri yetersiz görmüşler, fakat bunu meneden bir delil de bulamadıklarından dolayı *tevakkuf* etmişlerdir.²⁹

3- Usûlcülerin büyük bir kısmı ile muhaddislerin tamamı, Hz. Peygamber’in Şer’î konularda da icthadının *câiz olduğu görüşünü* benimsemişlerdir.³⁰ İbnu’l-Hâcib, el-Âmidî (631/1233) ve bazı Hanefîler³¹ ile Hanbelî’lerin tamamı, Fahu’r Râzî (606/1209), el-Beydâvî (685/1286) gibi Şâfiîler hep bu gruptandır. İmam Şâfiî (204/819) nin de câiz gördüğü nakledilmiştir.³²

Hanefîlerin kanaati, “mutlak olarak Hz. Peygamber’in icthad etme yetkisi vardır, ancak tahakkuk etmesi ise, belli bir zaman geçtikten sonra olur” şeklindedir. Yani Hz. Peygamber, ortaya çıkan hadise karşısında bir müddet vahyin gelmesini bekler, daha sonra icthadda bulunur.³³

Nitekim, Hanefî fakihlerinden es-Serahsî’nin bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: “Nebî (s.a.v)’in icthadının vukûu konusunda bizim şartımız, (o konuda) vahyin gelmesinden ümid kesilecek bir zamanın geçmesinden sonradır. Bu, ümmet (ten bir müctehidin), kendi icthadı ile amel etmesi için, icthad yapmadan önce Kitap ve Sünnet’e baş vurma, onlarda bulamadığına kanaat getirdikten sonra icthad etmesi gerektiği şeklinde ileri sürülen şarta benzer. Yine, yolculuk halinde bulunup da su bulamayan kimsenin haline benzer. Bu kimse eğer su bulabileceğini umut ediyorsa hemen teyemmüm almaz, bir süre su arar, eğer su bulabilme umudu yok-

28 eş-Şevkânî, A.g.e., 255.

29 eş-Şevkânî, A.g.e., 256.

30 Molla Hüsvrev, *Mir’âtü’l-Usûl Şerhu Mirkâtî’l Vusûl, İstanbul, tsz., 208; Karaman, İslâm Hukukunda İctihad*, Ankara, 1975, s. 40.

31 Hanefîler, vahyi, zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayırırlar: Hz. Peygamber’in Cebrâil aracılığıyla harf ve ses olmaksızın, yalnız meleğin işareti ve ilham yoluyla aldığı vahiyle, bunlardan birinci kısmı teşkil eder. Bu tür vahye bütün müslümanların inanması ve uyması vaciptir. Hz. Peygamber’in icthad ve teemmül ettiği vahy diye tarif edebileceğimiz ikinci kısım vahye ise bâtınî vahiy demişlerdir. (Molla Hüsvrev, A.g.e, s. 207; krş. Toksarı, A.g.e., s. 107-108). Hanefîler’in bâtınî vahy dedikleri şey, Rasûlullah’ın icthadlarından başka bir şey değildir.

32 el-Umerî, A.g.e., s. 40.

33 el-Umerî, A.g.e., s. 44.

sa, o takdirde su aramakla uğraşmadan hemen teyemmüm alabilir. Rasûlullah dışındaki müctehidlerin durumu, su bulabilme umudu taşımayan yolcu gibidir; kendisine vahy kapısı açık olmadığından, vahy gelir diye beklemesinin bir anlamı yoktur. Rasûlullah (s.a.v) ise böyle değildir. O, su bulabilme umudunda olan yolcunun haline benzer, çünkü ona vahy kapısı açıktır ve her an vahy gelebilir. O yüzden, hazır vahy bulunmayan bir konuda Rasûlullah (s.a.v) hemen kendi rey ve ichtihadı ile hareket etmeyip, belli bir süre vahyi beklemek zorundadır. O'nun bu beklemesi, müctehidin *müevvel nass* ya da *hafî nass* üzerinde düşünmesi mesâbesindedir. Bekleme süresinin ise, vahyin gelmesinden ümidini kesmiş olmasıdır. Bu durumda rey ve ichtihadı ile amel eder ve onu insanlara açıklar. Bu hal üzere yerleşince de vahiyle sâbit olmuş gibi kesin hüccet olur.³⁴

Hz. Peygamber hem dînî hem de dünyevî konularda icthadda bulunmuştur. Bir hadislerinde "Bana vahyolunmayan hususlarda, aranızda (ki davalarda) reyimle hükmederim"³⁵ buyurmuşlardır. Kendilerinin bir beşer olduğunu belirterek, "size kendi reyimle bir şey emrederseniz -unutmayın ki- ben ancak bir beşerim"³⁶ sözleriyle, yanılabilme ihtimalinin olabileceğini beyan etmişlerdir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.v), isâbet etmediği icthadlarında, Allah tarafından tashih edilmek gibi bir imtiyâza sahiptir.

Hz. Peygamber'in ichtihadı ve ichtihad alanı konusunda bu kısa bilgilerin ışığında, şunu ifâde edebiliriz: Hz. Peygamber'den sâdır olan diğer Sünnet çeşitleri gibi Takrîf Sünnet'in de bir kısmı Hz. Peygamber'in icthadıyla vâkî olmuştur -isâbet edememe durumunda uyarılmıştır-, bir kısmı ise vahy eseri olarak vâkî olmuştur. Özellikle ibâdetlerin edâ şeklinin nasıl yapılacağı konusundaki takrirlerinin vahy eseri olduğu kanaatindeyiz. Meselâ, "Haccın menâsikini benden alınız!"³⁷; "Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız öyle namaz kınız."³⁸ şeklindeki hadislerden, bu ve benzer ibâdetlerin edâ şekillerini, Hz. Peygamber'in bizzat kendilerinin öğrettikleri tarzda olmasının gerekli olduğunu anlıyoruz. Halbuki biz biliyoruz ki, bu ibâdetler hac³⁹ olsun, namaz⁴⁰ olsun daha önce Câhiliyye'de edâ ediliyordu. Araş-

34 es-Serahsî, *Usûl*, II, 96.

35 Ebü Dâvud, *Akdiye*, 7.

36 Muslim, *Akdiye*, 5.

37 Nesâî, *Menâsik*, 220; *Müsned*, III, 366.

38 Buhârî, *Ezan*, 18.

39 Hac hk. bkz.: Ateş, A.g.e., s. 123 vd.

40 Namaz hk. bkz.: İbn Habîb, *el-Muhabber*, Beyrut, tsz. s. 171-172; A.O. Ateş, A.g.e., s. 51.

turmalar bu ibadetlerin İslâm öncesi de –tahrif edilmiş şekliyle de olsa- edâ edilmiş, Hz. İbrâhim dininin bir bakıyesi olarak devam ettiğini göstermektedir.⁴¹ Kur'an'da bu ibâdetler emredilmiştir, ancak, ibâdetlerin edâ keyfiyeti zikredilmemiştir. Hz. Peygamber bunu bize, bu konudaki önceki uygulamaları tashih ederek tahrif edilmiş şeklini düzelterek- ibkâ etmişler (takrîr buyurmuşlardır). Kendisi de bir beşer olan ve bunu sık sık vurgulayan⁴² Hz. Peygamber'in, bu ibâdetlerin edâ keyfiyetini kendiliğinden bilmesi imkansızdır. Bu ve benzeri ibâdetlerin edâ keyfiyetleri konusundaki takrîrleri vahye dayanmaktadır. Bu vahy çeşidi *vahy-i gayr-i metlûv* ya da *vahy-i bâtın* cinsinden olmalıdır.

3. Takrîre konu olan fiili sahâbe kendiliğinden yani fitrî olarak mı yapmıştır?

Takrîrî Sünnet'in anlaşılması için üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, Hz. Peygamber'in takrîrine konu olan bu davranış şeklinin menşei ile ilgilidir. Mezkur davranışı, sahâbenin, hiçbir telkinin veya geleneğin baskısı altında kalmadan kendiliğinden yapıp yapamayacağı meselesidir. Nasıl bir düşünce ve fikir yapısıdır ki, o, sahâbîyi böyle bir davranış yapmaya sevkedecek de, yapılan o davranış biçimi, Hz. Peygamber'in onayına mazhar olacak, bu mümkün müdür? Eğer mümkündür denirse, bunun izahı nasıl yapılacaktır? Biz bunun izahını ancak “*fitrat*” ile izah edebiliyoruz. Öyleyse, insanı böyle, Hz. Peygamber'in takrîr buyurmasına nâil kılacak davranışlar içinde bulunmasını sağlayan o yüce duygu, “*fitrat*” nedir?

Fitrat nedir?

Fitrat kelimesi, “yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icad etmek” mânâlarına gelen (Fa-ta-ra) kökünden isim olup “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” anlamında kullanılır. İlk yaratılış, bir bakıma, mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakkî edildiğinden “*fitrat*” kelimesiyle ifâde edilmiştir. Buna göre, fitrat, ilk yaratılış ânında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumunu belirtir.⁴³

41 A.O. Ateş, A.g.e., s. 123 vd.; Şahî Veliyyullah Dînievi, *Hucceuttanî't-Batıa*, tahkik, eş-Şeyh Muhammed Şerif Sükkar, Dâru İhyâ'î'l-Ülûm, Beyrut, 1990, I, 225.

42 *Müslim*, Akdiye, 5.

43 İbn Manzur, A.g.e., “f-t-r” mad; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, “fa-ta-ra” mad; Râgıb, A.g.e., s. 575; İbn Abdilber, *Temhîd li mâ fi Muvattai mine'l-maânî ve'l-esânîd*, Thk. Said Ahmed A'râb, XVIII, 57 vd; krş. DİA, XIII, 47.

İslâm âlimleri “fitrat” kelimesinin Kur’an’da ve hadislerdeki kullanılış biçimlerini dikkate alarak farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Kelimenin bu farklı anlamlarını, bazıları dört grupta⁴⁴ toplayarak açıklamışlardır. Yapılan bu açıklamaların dayanağını, genel olarak İbn Abdilberr (463/1071)’in, “Temhîd” isimli eseri oluşturmaktadır. İbn Abdilberr’in Temhîd’de yaptığı açıklamaya göre ise fitrat üç ayrı şekilde anlamlandırılmıştır:

a) Fitrat kelimesi, **İslâm** mânâsına gelmektedir. Selef ulemâsı ile müteahhirûn ulemânın çoğunluğu bu görüştedir.

b) Fitrat, “başlangıç, Allah’ın ilk yaratılışta her insan için belirlediği, değişmesi mümkün olmayan farklı inanç ve bunun sonucu olan nihâî mutluluk veya bedbahtlık” anlamına gelir.

c) Fitrattan maksat, Allah’ın, Adem’in neslinden dünyaya gelmeden önce kişinin iman ettiğine dâir aldığı ikrar ve mîsaktır.⁴⁵

Zikredilen bu üç farklı yorumun ilk ikisi, birbiriyle tedâhül halindedir. Zira ikinci maddede ifâde edilen özellikler, aslında birinci maddede açıklanan İslâm kelimesinin muhtevâsında bulunmaktadır. İsbâbetli görüş de bu olmalıdır.

Fitrat kavramı, Kur’an’da Rûm suresi 30. ayette “*Fitratullah*” olarak ifâde edilmiştir. Kelimenin geçtiği bu ayet, bir sonraki ayetle birlikte okunursa, kavramın ifâde ettiği anlam bütünlüğü daha iyi anlaşılacaktır:

“Muvahhid olarak dosdoğru bir biçimde kendini dinine ver; işte dosdoğru din budur.”⁴⁶

“Daima O’na yönelmiş olarak, O’ndan sakınınz, namazı kılınız ve müşriklerden olmayınız.”⁴⁷

“Fitrat” kelimesinin, birbirlerini beyan dokusu içinde birlikte bulunduğu bu açık ifadeler, bize şu fikri vermektedir: “Fitrat”, başka bir cihete yönelmeyen, katıksız bir tevhididir, bağlantıdır. Gerçek din, selîm ve sağlıklı gidişattır. (...) Siyak ve sibaktan hareketle elde edilen mânâyâ göre “*fitratullah*”: İslâm dini üzere ol-

44 M. Açıy, “İman’ın Oluşumunda Fitratın Rolü”, *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Derg.* Sayı: 1, sh. 273-294, 1996); bazıları üç grupta toplamaktadırlar bkz.: H. Hökekleli, *DİA*, “fitrat” mad. XIII, 47-48.

45 *Temhîd*, XVIII, 57 vd.

46 Rûm, 30/30.

47 Rûm, 30/31.

mak, özümüzün ve varoluşumuzun kumanda merkezini ve kadrosunu buna tahsis etmek; bunu kesintiye uğramayan bir sürekliliğe kavuşturmaktır.

Bu îtibarla, Rûm 31. ayetindeki tek olumsuz emir ifadesi olan “Ve müşriklerden olmayınız!” cümlesi de, konuyla tam bir bütünlük sunmaktadır. Çünkü burada şirk kelimesi, Allah’ın yaratışını, koyduğu fitrat düzenini, tebdîl edip değiştirmek, bozmak anlamını gösterir.⁴⁸

“*Fıtratullah*”= “Allah’ın fitratı” şeklinde nitelenmesinin anlamı, getirdiği esasların fitrattan olması sebebiyledir. Benimsenmiş ve yaygın erdemlerden olan diğer usûl ve fûrû (esaslar ve ayrıntılar), bundan sonra gelir. İslâm bu esasları getirmiş ve onları teşvik etmiştir, çünkü bu esaslar, insanlıkta yerleşen ve zarardan sâlim olarak iyiliği arama amacından doğan “iyi adetler olup, fitratın esaslarıyla ilgilidir. Şayet fitrat kendi başına bırakılırsa, fitrata uygun olanı tercih eder.⁴⁹ Dış âmillerle yüzyüze gelinceye kadar, “*fitratullah*’ın” lekesiz bir halde bulunduğunu; istisnasız her ferdin, olumsuz etkenler bulunmadığı sürece, bu tevhid liyâkati üzere gelişeceğini, şu peygamberî söz çok güzel açıklar:

“Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anası babası onu Yâhudi yaparlar, yahut Hıristiyan yaparlar, yahut Mecûsî yaparlar...”⁵⁰

Meseleye bu açıdan baktığımız zaman, herhangi bir etki altında kalmamış, saf ve temiz vicdanların, fitratları gereği yapacakları tercihler, İslâm’ın prensip olarak getirdiği temel esaslarla örtüşmektedir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında sahâbenin kendiliğinden, fitratı gereği yapmış olduğu bir davranış şekli, eğer Hz. Peygamber tarafından takrîr buyrulmuş ise, artık o, İslâmîdir. Çünkü onaylanan davranış biçimi, fitrîdir; onaylayan kimse de Hz. Peygamber’dir. Onu, sahâbenin kendiliğinden yapmış olması, onun Sünnet olarak değerlendirilmesine mâni değildir. Bundan dolayıdır ki, takrîr buyrulmuş bir davranış şekli, Hz. Peygamber’den bizzat sâdir olmamış olsa dahi, sanki O’ndan sâdir olmuş muâmelisine tabi tutularak, Sünnet’in bir bölümü olan “Takrîrî Sünnet” kapsamına dahil edilmiştir.

48 Salih Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, İstanbul, 1991, s. 14-15.

49 Tahir bin Âşur, *Mekâsıdu’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Tunus, 1978, s. 58-59; krş.: Trc. M. Erdoğan, Vecdi Akyüz, *İslâm Hukuk Felsefesi*, s. 87, 2. baskı, İstanbul, 1996.

50 Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvud, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5; Muvatta, Cenâiz, 52; Kılıç, A.g.e, 18-19.

4. Takrîre konu olan fiili sahâbe yaygın geleneğin bir gereği olark mı yapmıştr?

Eğer takrîre konu olan davranış biçimini, sahâbenin kendiliğinden fitratı gereği yaptığı bir fiil olarak değil de, yörede yaygın olan geleneğin bir uygulaması olarak görürsek, takrîr edilen bu davranış şekli, sanki bir anlamda, Câhiliye geleneğinin Hz. Peygamber tarafından onaylanması anlamına mı gelmektedir? Eğer öyleyse, niçin mevcut geleneğin bir kısmı Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir? Yoksa takrîr buyrulan bu geleneğin, kendine has belli vasıfları var mıdır? Takrîr'e konu olmuş gelenek ile neyi anlamamız gerekecektir?

Burada şu tesbiti yapmak zorundayız: Hz. Peygamber'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği toplum, köklü bir geleneğe sahip toplumdur. Bu gelenek, Kur'an'da da ifâde edildiği gibi, Hz. İbrâhim Peygamber'in tebliğ ettiği tevhid akîdesinin (hanifliğin) esaslarıyla yoğurulmuş neslin sahip olduğu, İbrâhimî unsurları içinde taşıyan bir gelenektir. Tamamen tahrif olmuş, "Câhiliye" geleneği olma hükmünü almış bir gelenek olmayıp, bilakis ilâhîlik vasıflarını kısmen de olsa taşıyan bir gelenek. Ama bu gelenek içinde hangi unsurların ilâhî, hangi unsurların Câhilî olduğunun tefriki, her zaman mümkün olamamaktadır. Her ne kadar fitrat-ı selîmenin yapacağı tercih, o istikâmette olabilecek ise de, bunun tesbiti oldukça zordur. Onun içindir ki, Hz. Peygamber'in takrîri, burada ayırddedici bir rol oynamakta, geleneğe ait gibi görünen bir olgunun, ilâhîlik vasfının bulunup bulunmayacağını tesbit etmektedir. Bir başka ifâde ile, bu davranış biçiminin Hz. İbrâhim Peygamber'in getirdiği tevhid akîdesinin bakıyyelerinden olduğu, dolayısıyla İslâm Dini ve onun ilkeleriyle ters düşmemesi sebebiyle Hz. Peygamber'in takrîrine mazhar olmuştur.

Hz. Peygamber'in Câhileyeye âit bir takım inanç ve âdetleri (kaldırıp atmayıp) ibkâ veya ıslah etmiş olmasında bu inceliği aramak gerekecektir. Hz. Peygamber'in Takrîrî Sünnetleri'ni biraz dikkatlice incelersek, bu hakikati görmemiz mümkün olacaktır.

Bu açıklamalardan şu sonuç çıkmaktadır: Yüce Allah'ın, insan fitratına yerleştirdiği kaabiliyetler, Hz. Adem (a. s)'dan itibâren bütün peygamberlerin tebliğe memur oldukları tevhid inancını kabule hazır yeteneklerdir. Bu durumda Sahâbe, Hz. Peygamber'in takrîri'ne mazhar olan davranış biçimlerini ister fitratın gereği olarak kendiliğinden yapmış olsun, isterse yörede yaygın geleneğin bir devamı olarak ki bu gelenek Hz. İbrâhim dinin bakıyyesidir- yapmış olsun, tevhide ters düşme konusunda birleşmektedirler.

Şimdi, Hz. Peygamber'in, huzurunda veya gıyâbında, sahâbe tarafından ortaya konan bir davranış biçimi hakkında, takrir olarak O'nun tepkisi nasıl ve kaç türlü olmuştur? Sadece sükût etmekle mi yetinmiş, yoksa bunun yanında tepkisini ifâde eden başka davranış biçimleri var mıdır, tezâhürleri nasıl olmuştur? Bu konu üzerinde durarak konuyu işlemeye çalışalım.

D- TAKRİR'İN ÇEŞİTLERİ

Hz. Peygamber'in takrîr buyurmaları ya sözleri ya da fiilleri takrîr etme (onaylama) şeklinde idi.

1. Sözleri takrîr etmek:

Herhangi bir kimsenin herhangi bir sözünü takrîr etmek şeklinde olup, takrîr edilen şeye göre iki kısma ayrılmaktadır:

a. Dinin asılları ve fûrûu ile ilgili sözleri takrîri: Bunları Hz. Peygamber'in takriri, onların doğruluğuna delalet eder. Meselâ, Mâiz (r. a), Hz. Peygamberin huzurunda üç defa zinâ ettiğini îtiraf etmiş, Rasûlullah (s.a.v) de her defasında onu red-detmiştir. Bu sırada Hz. Ebû Bekir ona şöyle der: “ Eğer sen dördüncü defa da îtirafta bulunursan Rasûlullah (s.a.v) seni recmeder.”⁵¹

Hanefîler ile Hanbelîler, bu hadisile amel ederek, zinâ ikrârında iki sebepten dolayı sayıya îtibar etmişlerdir:

1. Bu hal, Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın halini bildiği şeylerdendi.
2. Ebû Bekir'in bu sözlerini Rasûlullah ikrar etmiş, onları söyleyeni (Ebû Bekir'i) hatalı bulmamıştır.

b. Dünya ile ilgili işler konusundaki sözleri takrîr: Hz. Peygamber'in sahâbeden bazılarının sözlerini tekfîr (sükût, tebessüm vb. tepkileriyle) buyuruyorlardı. O'nun bu takrîri, bazen siyâseten, bazen hakikaten, bazen de başka sebeplerle olabiliyordu. Bu sebepten, dünyevî işlerdeki sözlerin takrîri konusu, hüccet olup olmaması bakımından ihtilaf konusu olmuştur. Ulemâ bu konuda farklı şeyler söylemişlerdir:

⁵¹ *Müsned*, 1, 8.

“Sözü takrîr etmek, haberin doğruluğunu ve delâlet ettiği şeyin sübûtuna delil olmaz. Bilakis, Allah, bazen bu sözü söyleyen kimsenin dediği gibi olmadığını Rasûlüne bildirebilir. Tıpkı, münâfıkların şu sözlerindeki yalanını bildirdiği gibi: Ey Muhammed! Münafıklar sana gelince: “Senin şüphesiz Allah’ın peygamberi olduğuna şehâdet ederiz” derler. Allah senin kendisinin peygamberi olduğunu bilir; bunun yanında Allah, münâfıkların yalancı olduklarını da bilir.”⁵²

Bu görüş, el-Amidî, İbnu’l-Hâcib ve müteahhir ulemâdan çoğunluğun görüşüdür.

Denilmiştir ki: Takrîr, takrîr edilen sözün doğruluğuna delâlet eder. Çünkü Allah’ın Rasûlünü, yalan olan bir şeyi takrîr etmekten koruması için, O’nu, muhbirin yalanına muttâlî kılması gerekir. es-Sübkî, Cem’u’l-Cevâmî’ de böyle demektedir.

Doğru olan söz birincisidir. Çünkü, “Allah’ın, Nebîsini, muhburun yalanına karşı koruması” iddiası, delilden yoksundur. Zira Allah Teâlâ’nın Nebîsine açıkca: “Ben gaybı bilmem”⁵³ demesini emrettikten sonra, böyle bir kanaata varmak, noksanlığı gerektirir. Zira sâbit olmuştur ki, Nebî (s.a.v), (dünyevî bir sözü) takrîr buyurmuş, sonra O’nun bu takrîrinin, bazen vâkıaya muhâlif olduğu ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Bu sebepten, Takrîre konu olan her söz, kendi içinde husûsî bir değerlendirmeye tâbî tutulmuş, hangi sebeple niçin takrîr buyrulduğu araştırılmıştır. Nitekim şu olay bu nevidendir:

Muhammed bin Münkedir şöyle dedi: Ben Câbir bin Abdillah’ı gördüm ki, o, İbn Sayyâd’ın Deccâl olduğunu, Allah’a yemin ederek söylüyordu. Ben de: Allah’a yemin ile mi söylüyorsun? dedim. Câbir: Ben, Ömer bin Hattab (r. a)’den işittim ki, o da Peygamber’in yanında, İbn Sayyâd’ın Deccâl olduğuna yemin etti de, Peygamber (s.a.v) onun bu yeminini reddetmedi, dedi.⁵⁵ Yani bu rivâyette, Hz. Ömer’in yemin ederek İbn Sayyâd’ın Deccâl olduğunu söylemesinin Hz. Peygamber tarafından takrîr buyrulduğu ifâde edilmektedir. Ancak, Hz. Peygamber’in bu sükûtunun, olayın doğruluğundan değil, başka sebeplerden olabileceğinin izâhını Kâmil Miras. şöyle yapmaktadır:

52 Münâfıkûn, 63/1.

53 En’am, 6/50.

54 Aşkar, A.g.e., II, 113-115.

55 Müslim, Fiten ve Eşrâtu’s-Sâa, 94; Ebû Dâvud, Meylâhim, 16.

Câbir (r. a)'ın bu hadisinde bildirdiği üzere, Resûlü Ekrem, bu Deccâl değildir diye reddetmemekle beraber, öldürülmesine de müsâde etmemiştir. Çünkü bu günler, Medine'ye ilk hicret edildiği zaman müsâdif idi. Yahûdilerle iyi geçinmek günleri idi. Hz. Câbir'in İbn Sayyâd, fitne âmili bir Deccâl idi, diye yemin etmesi de, Hz. Ömer'in bu yemininin taraf-ı risâletten reddolunmamasına mebnî idi⁵⁶.

2. Fiilleri takrîr etmek:

Hz. Peygamber'in, herhangi bir kimsenin işlediği bir fiili takrir buyurması, onun bu fiilin işlenmesinde günah olmadığına delâlet eder. O zaman ya vâcib ya mendub, ya da mubah olur. Mekruh olma konusuna gelince, Usûlcüler yanında meşhur olan görüş, mekruhun, takrîr buyrulamayacağı yönündedir. Mekruhun takriri meselesi ihtilâfıdır. İhtilaf sebebi ise, kerâhetin ma'siyet olup olmaması noktasındadır.⁵⁷

E. HZ. PEYGAMBER'İN TAKRİRİ'NİN DERECELERİ

Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in "Takrîri Sünneti"nin keyfiyeti üzerinde duracağız. Yani sahâbi'den sâdır olan hangi tür söz veya davranış biçimi hakkında Hz. Peygamber nasıl bir tepki vermiş de o, "Takrîri Sünnet" olmuş, onu incelemeye çalışacağız. Hadis külliyyatı tarandığı zaman pek çok örneklerini gördüğümüz "Takrîri Sünnet" tezâhürlerini, genel olarak şu alt başlıklar halinde tesbit edebiliriz:

1. Hz. Peygamber'in gerek huzurunda gerekse gıyabında işlenen bir fiili ve o fiili işleyen kimseyi övmesi:

Buna misâl olarak şu rivâyetleri nakledebiliriz:

a) Hz. Peygamber, Muaz bin Cebel (18/639)'i Yemen'e (kâdi) olarak gönderiyordu. (Ona) "*nasıl hüküm vereceksin?*" buyurdu. Muaz: "*Allah'ın kitabındaki ahkâma göre hüküm veririm*" dedi. Rasûlü Ekrem, "*şayet Allah'ın kitabında yok ise?*" buyurdu. Muaz: "*Rasûlüllah'ın sünnetine göre*" dedi. Rasûlü Ekrem "*şayet Rasûlüllah'ın sünnetinde de yok ise?*" buyurdu. Muaz: "*Kendi görüşümle icthad ederim*" dedi. Rasûlü Ekrem "*Rasûlüllah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun*" buyurdu.⁵⁸

⁵⁶ Kâmil Mîras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercüme-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara, 1975, XII, 412. ayrıca bkz: Aynı eser, VI, 522-527.

⁵⁷ Aşkar, A.g.e., II, 116.

⁵⁸ Tirmizi, Ahkam, 3; Nesâî, Kudât, 11; İbn Mâce, Menâsik, 38; Dârimî, Mukaddime, 20; Ebû Davud, Akdiye, 11; Müsned, I, 37; V, 230, 236.

b) Ebû Musa el-Eş'arî (44/664) (r. a) naklediyor, Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “*Hakikaten Eş'arîler, gazada azıklarını bitirirken yahut Medine'de ailelerinin yiyeceği azaldığında hemen yanlarındaki erzakı bir sevb (bez yahut elbise) içine toplayıp, sonra bir kap içinde ölçerek aralarında eşit bir şekilde taksim etmiş kimselerdir. Binâenaleyh, Eş'arîler bendendir ben de Eş'arîlerdenim.*”⁵⁹

c) Rufâa bin Râfi' ez-Zürkâ'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir gün Rasûlullah (s.a.v) ile beraber namaz kılıyorduk. Rasûlullah kafasını rekattan (rukûdan) kaldırdığı zaman “*Semiallahu limen hamideh*” dedi. Bir adam “*Rabbenâ ve leke'l-hamdu hamden kesîran tayyiben mübâreken fîhi cezîlen*” dedi. Rasûlullah namazı bitirince: “Az önce konuşan kimdi?” dedi. Adam: Benim yâ Rasûlallah! dedi. Rasûlullah (s.a.v) şöyle dedi: “Muhakkak (otuzdan fazla) melek gördüm (senin söylediğin o sözün sevâbını) hangisi yazacak diye yarışıyorlardı.”⁶⁰

Bu misallerde de görüldüğü gibi, Hz. Peygamber hem Muaz bin Cebel'i ve Eş'arîleri övmüş hem de onların yaptıklarını tasvîb edip *takrîr* etmiştir. Bu şekildeki takrir, takririn en yüksek mertebesi olarak değerlendirilmektedir.⁶¹ Zira, Muaz bin Cebel'in o davranışında, fitra-ı selîme; Eş'arîler'in yaptıklarında, bütün ilâhî dinlerin özellikle de İslâm dininin üzerinde durduğu güzel ahlâk; namaz kılarken rukûdan kalkılınca bir adamın “*Rabbenâ ve leke'l hamdü hamden kesîran...*” sözüyle de tevhdî akîdesi ifâde edilmiş, Hz. Peygamber de, bütün bu güzellikleri talîf edip överek, takrir etmişlerdir.

2. Huzurunda işlenen amelin meydana gelmesine yardım etmesi:

Buna örnek olarak da şu meşhur rivâyetleri gösterebiliriz:

a) Hz. Âişe (57-8/676) (r. a) şöyle demiştir: (Bayram günlerinden birinde) Rasûlullah yanıma geldi. O esnâda benim yanımda Buas haberlerine ait ezgileri (def çalarak) okuyan iki kız vardı. Yatağına uzanıp yüzünü çevirdi. Derken Ebû Bekir de geldi ve “Peygamber'in yanında şeytan *mizmârî*⁶² mı?” diyerek beni azarladı. Rasûlullah hemen ona döndü ve: “*Onları bırak*” buyurdu. Babam başka bir şeyle meşgul olurken, ben kızlara işâret ettim, onlar da dışarı çıktılar.”⁶³

59 Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 167.

60 *Müstedrek*, I, 348.

61 Aşkar, a.g.e., II, 100.

62 *Mizmâr ve mezmâr*, nefes ile çalınan herhangi bir saza dendiği gibi, *gâmâ*'ya yani ses ile okunan şeylere de denir... *Câriye* = genç kız demektir; burada *mizmâr* ve *mezmûrlar*, hep ses ile okunan şeylere hamledilmiştir. Ebû Bekir'in orada kızını azarlaması, bir babanın kızını, kocasının yanında azarlamasına, ona edeb dersi vermeye şer'î selâhiyet olduğunu gösterir (M. Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, II, 913 (dipnot).

63 Buhârî, İydeyn, 2; Müslim, İydeyn, 16.

b) Yine bir bayram günü, Habeşli⁶⁴ Sûdanlı⁶⁵ olduğu belirtilen siyâhîler, kalkanlar ve mızraklarla oynuyorlardı. Ya ben Peygamber'den (bakmağa) izin istedim, yahut kendiliğinden: “*Bakmak arzu ediyor musun?*” dedi. Ben: “Evet (istiyorum)”, dedim, hemen beni, arkasında yanağım yanağı üzerine gelecek şekilde ayak üstü dikeltti ve: “*Haydi Efride oğulları*⁶⁶ !. ” dedi. Nihayet bakmaktan usandığında: “*Artık yeter mi?*” diye sordu. Ben: “Evet”, dedim. “*Öyleyse git!*” buyurdu.⁶⁷

c) İbn Mâce'nin naklettiği rivâyette, Ebu'l-Huseyn Hâlid bin Zekvân bir Âşûre günü Medine'de câriyelerin (Kız çocukları) def çalıp şarkı söylediklerini görünce, bazı arkadaşlarıyla birlikte er-Rubeyyi' binti Muavviz'in yanına gelmişler ve ona bundan söz etmişler, er-Rubeyyi' de kendilerine şöyle söylemiştir: “Düğünün olduğu günün sabahı, Rasûlüllah (s.a.v) beni ziyarete geldi. Yanımda def çalıp, Bedir günü şehid olan atalarının iyiliklerini sayarak mersiyeler söyleyen iki câriye vardı. Söylemekte olduklarına devam ederken bir ara onlardan biri “Aramızda yarın ne olacağını bilen bir peygamber var” dedi. Hz. Peygamber, “*Bunu bırak, öyle şeyler söyleme, yarın ne olacağını ancak Allah bilir.*” dedi.⁶⁸

Bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in, huzurunda yapılan bazı eğlence ve oyunların oynanmasına *yardımcı* olduklarına, böylece işlenen bu amellerin yapılmasını takrir buyurdıklarına işâret etmektedir.

3. Hz. Peygamber'in Yapılan fiilden hasıl olan şeyi helal sayması:

a) Ebû Saîd el Hudrî (64/683) (r. a)'ın yaptığı rivâyette anlattığı, Hz. Peygamber'in rukye yapmaktan elde edilen şeyi yemesi, buna örnek olarak zikredilebilir. Şöyle ki: Ebû Saîd el-Hudrî naklediyor: Rasûlüllah (s.a.v)'in sahâbîlerinden (otuz kişilik) bir seriyye memûr oldukları bir sefere gittiler. Nihayet bunlar Arap kabilelerinden bir kabile üzerine indiler ve onlardan kendilerini konuk etmelerini istediler. Fakat o kabile halkı bunları konuk etmekten çekindiler. Bu sırada o kabilenin seyyidi zehirli bir hayvan tarafından sokuldu. Kabile halkı harekete geçip her çareye başvurdular, fakat hastaya hiçbir fayda vermiyordu. Bunun üzerine onlardan bazıları:

64 Ebû Davud, Edeb, 51; Müsned, III, 61; VI, 83, 233.

65 Buhârî, İydeyn, 2.

66 Hadiste geçen “Benî Efride”, Habeş kavminin lakabıdır. Bazıları, büyük dedelerinin ismidir derler. Bazılarına göre ise, Habeşlilerin rakseden soyuna denirmiştir. (M. Sofuoğlu, a.g.e., göst. Yer.).

67 Buhârî, İydeyn, 2; Aşkar, A.g.e., II, 100.

68 İbn Mâce, Nikah, 21.

-Şu sizin halkınıza inmiş olan kafile halkına gitseniz, belki onların bazısının yanında bir şey, bir çâre bulunabilir, dediler. Akabinde kabile halkı sahâbîlere geldiler ve:

-Ey Cemaat, seyyidimiz (bir akrep tarafından) sokuldu. Onu tedâvî etmek için her şeye koştuk, fakat ona hiçbir şey fayda vermiyor. Sizin birinizin yanında buna bir çâre var mıdır? diye sordular.

Sahâbîlerden birisi (ki o Ebû Saîd'in kendisidir):

-Evet ben varım. Vallahi ben elbette dua ve tedâvî ediciyimdir. Fakat vallahi bizler sizden bizi misafir edinmenizi istedik de sizler bizi misafir almamıştınız. Artık şimdi ben de bizim için bir ücret tayin etmedikçe size dua ve tedâvî yapacak değilim, dedi. Sonunda bir bölük koyun sürüsü üzerine anlaştılar. Ebû Saîd onlarla birlikte kabile başkanının yanına gitti. “*Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn*” (Fâtiha) suresini sonuna kadar okumaya ve adamın üzerine üflemeye başladı. Daha sonra adam, bukağısından çözülmüş hayvan gibi rahatladı, ileri geri yürümeye başladı. Artık kendisinde hiçbir hastalık kalmadı.

Ebû Saîd dedi ki: Kabile halkı, üzerinde anlaşmış oldukları ücreti sahâbîlere ödediler. Sahâbîlerden bazıları:

-Bu koyunları taksim ediniz dediler. Fakat dua yapan kimse:

-Hayır taksim etmeyiniz! Bizler Rasûlüllah'a gidelim, olan hâdiseyi O'na zikredelim, bakalım bizlere ne emrecek! dedi.

İşin sonunda sefer heyeti, Rasûlüllah'ın huzuruna geldiler ve bu hususu kendisine zikrettiler. Rasûlüllah (Ebû Saîd'e hitâben):

-“*Fatiha'nın bu kadar etkili bir dua ve tedavî olduğunu sana kim bildirdi? İyi ve doğru hareket etmişsiniz, şimdi koyunları taksim ediniz ve bana da sizlerle birlikte bir pay ayırınız!*” buyurdu.⁶⁹

b) Abdullah bin Ebî Katâde'nin naklettiği şu rivâyet, bu nev'e bir örnek olarak gösterilmektedir.⁷⁰

69 *Buhârî*, Tıbb 33, 39; *İcâre*, 16; *Fezâilü'l-Kur'an*, 9; *Ebû Davud*, Buyû, 37; *Tirmizî*, Tıb, 20; *İbn Mâce*, Ticâret, 7; *Müsned*, III, 2, 44, 83.

70 *Aşkar*, A.g.e., II, 101.

Hudeybiye senesi biz de Nebî (s.a.v) ile beraber gitmiştik. Dostlarım ihramlanmışlardı. Fakat ben ihrama girmemiştim. Bir ara bize “Gayka”da düşman bulunduğu haberi verildi. (Resûlülâh’ın emriyle) düşman tarafına (keşif için) yöneldik. Arkadaşlarımız bir vahşî merkep görmüşlerdi. (Ve ihramlı bulduklarından hayretle birbirlerine gülmeğe başlamışlardı. Baktım, hayvanı ben de gördüm. Ve atımı ona doğru sürdüm; vahşî merkebi vurup, bulunduğu yerde durdurmaya muvaffak oldum. Hayvanı yüklenip getirmek için arkadaşlarımdan yardım etmelerini istedim (İhramlı olduklarından) bana yardım etmekten çekindiler. (Nihayet, kendim getirdim) ve hepimiz bunun etinden yedik. Sonra ben, Resûlülâh ile, hatt-ı müvâsalatımızın düşman tarafından kesilmesinden korkarak, Resûlü Ekrem’e yetişmek istedim. Atımı kâh şahlendirilerek, kâh normal şekilde yürüterek, gece yarısında Benî Gıfâr’dan birisine kavuştum. Ve ona:

- Resûlülâh (s.a.v)’i nerede bıraktın? diye sordum. Gıfârî, bana:

- “Ti’hin” mevkiinde bıraktım. “Sükyâ” köyünde kuşluk uykusu uyumak istedi, dedi. Nihâyet Resûlülâh (s.a.v)’e vâsıl oldum. Huzuruna girdiğimde:

- Yâ Resûlülâh! Keşif kolundaki ashâbın, sana Allah selâmı, Mevlâ rahmeti okuyup gönderdiler. Düşmanın, sizinle hatt-ı müvâsalalarını kesmesinden endişe ediyorlar; bunların gelmesini bekleseniz, dedim. Resûlülâh, arkadaşlarımız gelinceye kadar bekledi. (Bu sırada):

- Yâ Resûlülâh! Bir vahşî merkep avladık; yanımda bunun etinden artmış bir parça vardır, dedim. Resûlülâh (s.a.v) ashâbına:

- Bu av etini yiyiniz! Buyurdu. Halbuki, Ashab-ı Kirâm ihramlı idiler.⁷¹

Hadisin Müslim’den gelen başka bir varyantında şu ifadeler bulunmaktadır: Resûlülâh (s.a.v): “O etten beraberinizde bir şey var mıdır?” diye sordu. Sahâbiler: Onun bir bud’u yanımdadır, dediler. Resûlülâh, o bud’u aldı ve yedi.

71 *Buhârî*, Ebvâbu’l-Muhsar ve Cezâi’s-sayd,13; *Müslim*, Hacc, 56-65. (İhramlının av hayvanının etinin yenilip yenilmemesi meselesi ihtilâflıdır. Hanefî ve Mâlikler, Meyte hükmündedir, ne ihramlının kendisi ne de başkası yiyebilir derken, İmam Şâfî, bunu başkasının yemesini tecviz etmiştir. (K. Miras, Tecrid Terc., VI, 207).

4. Hz. Peygamber'in işlenen fiili kabul ettiğini veya ondan râzı olduğunu tavırla ortaya koymakla birlikte bunu sözlü olarak ifade etmemesi:

Bu da açık bir delildir. Çünkü O'nun şerfate aykırı olan bir şeyi müjdelemesi mümkün değildir.

a) Abdullah bin Muğaffel (59/678) (r. a), şöyle demiştir: "Hayber günü bir tulum içyağı ele geçirdim ve ona sıkıca yapıştıktan sonra: Ben bugün bundan kimseye bir şey vermem dedim. Arkama döndüğümde Rasûlullah (s.a.v)'i tebessüm ediyor buldum. Başka bir rivâyette "utandım" ifadesi de bulunmaktadır.⁷²

Şâfiî (204/819)'ye göre, ikrar çeşitlerinden kabul edilen uygulamalara örnek olarak şu rivâyet de gösterilir:

b) İbn Şihâb, Urve'den, O da Aişe (r. a)'dan haber vermiştir ki, Rasûlullah (s.a.v) sevinmiş olarak ve yüz çizgileri parlar bir halde Aişe'nin yanına girip şöyle buyurmuştur: "*Yâ Aişe, Müdlic kabilesinden olan zatın (İz sürücü Mücezziz'in) Zeyd ile Üsâme için söylediği sözü işitmedin mi? O (uyumakta olan) Zeyd ile Üsâme'nin ayaklarını gördü de muhakkak bu ayaklar birbirindedir, dedi.*"⁷³

Hz. Peygamber'in müjdeleyici ifâdeleri ve tebessümü her zaman ikrar anlamında değildi. Bazen *siyâseten* oluyordu.

Bu konuda yine Hz. Aişe'den gelen bir Buhârî ve Müslim rivâyeti şöyledir:

c) "Bir adam peygamber'in huzuruna gelmek için izin istedi. Peygamber onu uzaktan görünce:

"-O aşîretin ne kötü kardeşidir"-yahut: aşîretin ne kötü oğludur"- buyurdu. Adam içeri girip oturunca ona gülyüz gösterdi ve ona genişleyip açıldı (yani ona yumuşak sözler söyledi). Adam gidince Aişe:

-Yâ Rasûlallah adamı gördüğün zaman onun için şöyle şöyle söyledin, sonra da onun yüzüne karşı güleç oldun ve ona açılıp yayıldın? dedi. Rasûlullah (s.a.v):

"*Yâ Aişe! Sen beni ne zaman aşırı hareket edici buldun? Kıyâmet günü Allah katında mevkice insanların en şerlisi (dünyada) kötülüğünden korunmak için in-*

72 Müslim, Cihad, 72-73; Buhârî, Humus, 20, Zebâih, 22 ; Meğâzî, 38 ; Ebû Dâvud, Cihad, 27; Nesâî, Dahâyâ, 38; Dârimî, Siyer, 56; Müsned, III, 311, 378; IV, 86; V, 55, 56.

73 Buhârî, Menâkıb, 23; Meğâzî, 79; Ferâiz, 31; Müslim, Radâ, 38; Tevbe, 53; Ebû Dâvud , Talak, 31; Tirmizî, Velâ, 5; Nesâî, Talak, 51; Müsned, VI, 82, 226.

sanların terkettiği –yahut, karşılaşmak ve konuşmaktan kaçındığı- kimsedir” buyurdu.⁷⁴

Kâdî İyaz (544/1149) şöyle demiştir: Bu adam *Uyeyne bin Hısn*’dır. Görünüşte müslüman olmuş ise de henüz mümin olmuş değildi. Peygamber, insanlar onu tanırsınlar ve onun halini bilmeyenler onunla aldanmasınlar diye onun halini beyan etmek istemiştir. Onda Peygamber’in hayatında da, ondan sonra da imanın zaafına delâlet eden hal vardı. Nihayet mürtedlerle beraber irtidat etmiş, kendisi esir olarak Ebû Bekir’e getirilmiştir. Peygamber’in onu, “*kabilenin kötü kardeşidir*” diye vasıflaması, nübüvvet alâmetlerindedir. Çünkü onun kötülüğü Peygamber’in vafetliği gibi meydana çıkmıştır. Peygamber ona karşı ancak onu ve benzerlerini İslâm’a ısındırmak için yumuşak konuşmuştur.⁷⁵

d) Amr bin el-As (61/680) (r. a), şöyle der: Zâtü’s-selâsil gazvesinde geceleyin ihtilâm (cünüb) olmuştum. (Soğuk su ile) gusledersen helâk olacağımdan (hastalanıp öleceğimden) korktum. Teyemmüm ettim sonra arkadaşlarıma sabah namazını kıldırardım. Daha sonra bu durumu Rasûlüllah (s.a.v)’e anlattıklarında O: “Yâ Amr, cünüb olduğun halde (teyemmüm alarak) arkadaşlarına sabah namazını kıldırдын öyle mi!” diye söyleyince, O’na beni (soğuk su ile) gusletmekten alıkoyan şeyi haber verdim, şöyle dedim: Ben Allah’ın şöyle buyurduğunu duydum: “*Kendinizi öldürmeyiniz! Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*”⁷⁶ Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v) güldü, bir şey söylemedi.⁷⁷

5. Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında söylenen bir söz veya yapılan bir fiilden dolayı mücerred sükût etmeleri:

Hz. Peygamber’in huzurunda veya gıyabında yapılan bir fiil karşısında ne rızâ ne de kerâhet izhâr etmemesi de O’nun bir takriridir. Enes bin Mâlik (91/717) (r. a), Arafat’a erkenden çıkmıştı. Ona sorulur: “Siz Rasulullah (s.a.v) ile beraber bu günü nasıl geçiriyordunuz?” O şöyle cevap verdi: “Bizden kimi tehليل ediyor (=Lâilâhe illallah diyor), (Hz. Peygamber) onu kinamıyordu. Kimi tekbir getiriyor, onu da kinamıyordu.”⁷⁸

74 *Buhârî*, Edeb, 38, 48, 82; *Ebû Dâvud*, Edeb, 5; *Muvatta*, Husnu’l-hulk, 4.

75 M. Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Teremesi*, XIII, 6019. İlgili hadisin dipnotu.

76 Nisâ, 4/29.

77 *Ebû Davud*, Taharet, 126, ha. 334.

78 Aşkar, *A.g.e.*, s. 98.

6. Hz. Peygamber'in endişe ve sıkıntı belirtmek sükût etmeleri:

Bu durumda sükût buyurmaları işlenen o fiilin cevâzına işâret etmekle birlikte endişe ve sıkıntı belirtilerini izhar etmeleri ise, ondan pek razı olmadıklarına işâret etmektedir. Böyle iki farklı durumun olmasından dolayı, bu konuda ihtilaf edilmiştir. es –Sübki (756/1355): “Nebî (s.a.v)’in işlenen fiile, rızâ belirtisi göstermeksizin olsa dahi sükût etmesi, o fiili işleyen kimse için cevâzına delildir” der. M. Süleyman Aşkâr ise, “Bana göre, sıkıntı ve hoşnutsuzluk izhar etmesi, işlenen o fiilin kerâhetine delildir, doğru olan da budur (...) Bu bir çeşit beyan olsa da İkrar olmayıp bilakis inkardır” der.⁷⁹

Ayrıca şunlar da Hz. Peygamber'in takfiri cümlesindedir:

1) Rasûlüllah'ın huzurunda yapılan bir ictihadı onaylaması -ikrâr-etmesi:

a) Ebû Katâde'den nakledilmiştir, şöyle demiştir: Biz Huneyn senesi (630 h.), Rasûlüllah'ın maiyyetinde sefere çıktık. Düşmanla karşılaşınca müslüman ordusu için bir hezimet ve dehşet olmuştu. Bu sırada müşriklerden birini, müslümanlardan bir kimse üzerine çıkmış halde gördüm. Hemen o düşman tarafına dolandım ve nihayet arkasından onun yanına geldim. Akabinde o düşmanı, boynu ile kürek kemiği arasından vurdum. Hemen benden tarafa dönüp beni öyle bir kucakladı ki, bu sıkı kucaklayışından ölüm korkusunu hissettim. Sonra ölüm yetti de beni salıverdi. Müteâkiben Ömer bin el-Hattab (23/643)'a rast geldim. Bu insanlara ne oldu? diye sordu. Allah'ın işidir dedim. Sonra döndüler, Rasûlüllah da oturup: “Her kim bir düşmanı öldürür ve öldürdüğüne dair bir beyyinesi de olursa, öldürdüğü kimsenin elbise, silah ve diğer eşyaları onundur.” Buyurdu. Ben hemen kalktım ve: “Benim için kim şahid olur?” dedim. Sonra oturdum. Sonra tekrar Rasûlüllah bunun benzerini söyledi. Ben yine kalkıp: “Benim için kim şahadet eder?” diye sordum ve sonra oturdum. Sonra Peygamber o sözü üçüncü defa söyledi. Ben yine ayağa kalkınca Rasûlüllah: “Neyin var Yâ Ebâ Katâde?” diye buyurdu. Ben de kıssayı kendisine anlattım. Akabinde oradaki topluluktan biri: “Ebû Katâde doğru söyledi Yâ Rasûlüllah ! O maktûlün eşyası benim yanımdadır. Artık hakkı olan bu şeyler yerine onu başka şeylerle râzı kıl” dedi. Ebû Bekir siddîk: Allah'a yemin olsun, bu olmaz ! Peygamber, Allah ve Rasûlü yolunda savaşıyor Allah arslanlarından birinin hakkını iptâle yanaşmaz ve onun üzerinden çıkan eşyayı (selebini) sana vermez dedi. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v): “Ebû Bekir doğru söyledi. Yanındaki maktûle ait şeyleri Ebû Katâde'ye ver buyurdu...”⁸⁰

79 Aşkâr, A.g.e., s. 102.

80 Müslim, Cihad ve Siyer, 41.

Burada onaylanan, yapılan bir fiilden ziyâde bir sahâbînin Rasûlullah'ın huzurunda yaptığı bir ictihâdın onaylanmasıdır. Bu da takrîr'in bir vechidir.

b) Yine bu konuda Ezan'ın meşrû kılınması hakkındaki uygulama da örnek olarak verilebilir. Bununla ilgili rivâyet şöyledir: Abdullah bin Zeyd (r. a) şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.v) namazın cemaatle kılınabilmesi için çan yapıp çalınmasını emrettiği sırada idi. Uykuda iken bana, elinde çan bulunan biri uğradı. Ona: Ey Allah'ın kulu şu çanı satar mısın? dedim. Ne yapacaksın? dedi. Bununla insanları namaza çağırırız dedim. Sana daha hayırlısını göstersem olmaz mı? dedi. Hay hay, dedim. Bunun üzerine bana şöyle dersin, dedi: (Râvî burada Abdullah bin Zeyd'in ezan lafızlarını, daha sonra da rüyasında gördüğü o kimsenin ona kâmet lafızlarını öğrettiğini zikreder. Devamla şöyle der:) Sabah olunca Peygamber'in yanına geldim ve gördüğüm rüyayı kendisine haber verdim. "İnşaallah hak rüyadır, Bilal ile beraber kalk da gördüğünü ona öğret, ezanı okusun; sesi senden daha yüksektir. " Buyurdu. Bilal ile beraber kalktık, ben onu öğretmeye, o da okumağa başladı. Bu sırada Ömer bin Hattab bunu evinden duydu. Elbisesini sürüyerek acele çıktı ve: Yâ Rasûlallah, seni hakk ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, onun gördüğünü ben de gördüm dedi. Rasûlullah: " Öyle olunca Allah'a hamd ve senâ olsun!" buyurdu.⁸¹

c) Hz. Aişe (r. a) şöyle demiştir: "Ben Rasûlullah (s.a.v) ihrama girerken, ihrâmı için ve ihrâmı çıkarıp da hille girdiği için Kâbe'yi tavaf etmesinden önce koku ile kokulandırır idim."⁸²

d)Yine O şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.v) mescidde îtikâfta iken muhakkak başını benim hücreme sokardı da, ben de onun saçlarını (yıkayıp) tarar idim."⁸³

Zikredilen bu iki rivâyette anlatılan hususlar da takrîr'in bir çeşidi olarak gösterilmektedir. Bazıları ise, bunun takrîr olamayacağını, onun Hz. Peygamber'in sarîh fiili olduğu kanaatindedirler.⁸⁴

2) Hz. Peygamber'in Gıyâbında yapılan bir fiili veya ictihâdı onaylaması - ikrâr- etmesi:

Rasûlullah (s.a.v), huzurunda olduğu gibi, gıyabında sahâbe tarafından yapılmış bulunan kişisel çözümlere ya da uygulamalara muttâlî olur, eğer onlarda bir sakın-

81 *Ebû Davud*, Salat, 27. Ha. 499; *Müslim*, Salat, 377-378.

82 *Buhârî*, Hacc,18.

83 *Buhârî*, İ'tikâf, 2.

84 *Aşkar*, A.g.e.,II,101.

ca görmezse onaylardı. Rasûlüllah'ın gıyâbında ashâbın ictihad ederek hareket ettiklerinin örnekleri çoktur:

a) Abdullah bin Ömer (73/692) (r. a) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) Ahzâb günü: “Sizden hiç biriniz ikindi namazını sakın başka yerde kılmasın, ancak Kureyza oğulları yurdunda kılsın” buyurdu. Sahâbîlerden bazıları yolda ikindi namazına erişmişti. Bunlardan bir kısmı Peygamberin emrinin zâhirine uyarak:

–Biz Kureyza oğulları'na varmadıkça ikindi namazını kılmayız! Dediler. Bir kısmı da:

–Biz ikindiye yolda, vakit içinde kılacağız. Çünkü Peygamber bizden, bu emrin zâhirini değil, fakat bunun lâzımı olan seferde çabuk davranmamızı kasdetmiştir! Dediler ve kıldılar. Sonra bu iki zümrenin birbirine aykırı hareketleri Peygamber'e zikrolundu da, Peygamber bunlardan hiçbir zümreyi ayıplamadı.”⁸⁵

F. TAKRİRİ SÜNNET'İN HÜKMÜ

Takrîrî Sünnet de, Rasûlüllah (s.a.v)'in beyan görevinin bir nev'i olduğunu daha önce belirtmiştik. “Takrîr'in delil olması konusunda Usûl âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Usûlcülerin çoğu, onu, Nebvî Sünnet'in kısımlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Bu sebepten onun delil olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bunu, İbn Hacer nakletmektedir. Bazı Usûlcüler ise, Nebî (s.a.v)'den sâdır olan takrîr'in Şeriatte delil olamayacağını söylemişlerdir. Bunu, Abdulaziz bin Ahmed bin Muhammed (730/1330) *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Bezdevî* isimli eserinde naklederek şöyle der: “Bir tâife, Nebî (s.a.v)'in takrîr'inin nesh ve cevâza delâlet etmeyeceğine kâil olmuşlardır.”⁸⁶

Takrîrî Sünnet'in de hüküm açısından takrîrin durumuna göre vücûb, nedb ve ibâhe gibi farklı hükümler taşımaktadır.⁸⁷ Kerâhe konusu ise, ihtilâfidir. Konuya birkaç yönden bakarak değerlendirmeye çalışacağız:

- 1- Takrîre konu olan davranışı işleyen kimsenin inanç durumuna bakarak,
- 2- Takrîre konu olan davranışların özelliğine bakarak,
- 3- İşlenen davranış biçimi karşısında Hz. Peygamber'in tepkisine bakarak.

85 *Buhârî*, Megâzî, 32; *Müslim*, Cihad, 69.

86 Aşkâr, *A.g.e.*, II, 96.

87 Abdulkerim Zeydan, *A.g.e.*, s. 137.

1. Takrîre konu olan davranışı işleyen kimsenin inanç durumu:

a) *Eğer o fiili işleyen kimse kâfir ise* ve Rasûlullah da onun inkarını biliyorsa ve bu yüzden sükût etmiş ise, bu durumda sükûtunun bir hükmü olmaz. Çünkü o anda, o kimsenin Rasûlullah'ın müdâhalesinden bir fayda elde etmeyeceği bellidir.⁸⁸ el-Cüveynî (478/1085), buna münâfığı da katar. Ancak el-Mâzerî (536/1141) buna karşı çıkararak: "Zahirde o ehl-i İslâm'dan olduğu için biz zâhiren ona İslâm muamelesi yaparız" der. Buna, Rasûlullah (s.a.v)'in onları bildiğini ve mev'izenin onlara fayda vermeyeceği düşüncesiyle münâfıklar için çok kere sükût ettiği ileri sürülerek cevap verilmiştir.⁸⁹

b) *Eğer fiili işleyen kimse, kâfir değilse* ve o fiil, daha önce, âmm bir delil ile haram kılınmış ise, o takdirde Rasûlullah'ın takrir buyurmuş olduğu fiil, önceki haramlık hükmünün neshi⁹⁰ ya da tahsisi anlamına gelir.⁹¹ Bu konuda Hanefîler ile Şâfiîler arasında ihtilaf vardır.

2. Takrîre konu olan davranışların özelliği:

Eğer daha önceden haram kılınmamış bir fiil ise, o takdirde onun câiz olduğunun bir delili olur, ki böylece beyanın ihtiyaç anında geriye atılması gibi bir durum meydana gelmesin. Çünkü böyle bir durum Şeriatte vâkî değildir.

3. Huzurunda işlenen ya da gıyabında işlenip, hakkında daha sonra bilgi sahibi olduğu davranış biçimi karşısında Hz. Peygamber'in tepkisi:

a) *Hz. Peygamber'in Yapılan fiilden hasıl olan şeyi helal sayması* Hz. Peygamber'in ikrarının tezahürleri arasında da zikrettiğimiz bu hususa verilen örnekte geçtiği gibi, rukye olarak Fâtiha Suresini okuyarak hasta tedâvî eden ve karşılığında da bir sürü koyun alan sahâbîlere Hz. Peygamber'in: "*Fatiha'nın bu kadar etkili bir dua ve tedavî olduğunu sana kim bildirdi? İyi ve doğru hareket etmişsiniz, şimdi koyunları taksim ediniz ve bana da sizlerle birlikte bir pay ayırınız!*"⁹² buyurmuş olmalarını burada da zikredebiliriz.

88 Şâtıbî, A.g.e., IV,

89 Şevkânî, A.g.e., s. 41.

90 Şevkânî, A.g.e., göst. yer.

91 Gazâlî, *el-Mustasfâ*, II, 109-110 (Trc. Yunus Apaydın, *İslâm Hukuku'nda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Kayseri, 1994 II, 132.

92 *Buhârî*, Tıbb 33, 39; *İcâre*, 16; *Fezâilü'l-Kur'an*, 9; *Ebû Davud*, Buyû, 37; *Tirmizî*, Tıbb, 20; *İbn Mâce*, Ticâret, 7; *Müsned*, III, 2, 44, 83.

b) Hz. Peygamber *fil karşısında, sükût yanında sevinç belirtisi de göstermişse*, o zaman bu davranışın *cevaz* hükmüne delâleti daha evlâdır.⁹³ Ancak bu sevinç belirtisi, fiilin bizzat kendisi için değil de, fiile bitişik başka bir durum için olduğunu gösteren bir delil olması halinde, durum başka olur. Bu durumda, sükûtunun ve sevincinin, meselenin aslının ve ehakkîyetinin takrîri sayılıp sayılmayacağı konusunda görüş farklılığı ortaya çıkmaktadır. Müdlicli kâif hadisesinde olduğu gibi. Bu hadisten hareketle İmam Şâfiî, kâiflik yoluyla ne seb isbatının sahih olacağına hükmetmiş; Hanefîler ise, bunun sahih olmayacağı ilkesini benimsemişlerdir. Her iki tarafın da kendilerini savunmak, karşı tarafın görüşünü reddetmek için serdettikleri delilleri vardır.⁹⁴

a) *Eğer Rasûlullah'ın takrîr buyurması, uygulamasına uygun düşerse*, yani hem takrîr buyurup hem de kendileri o fiili işler ise, mükelleflere nisbetle bu tâbî olma konusunda en açık bir yoldur. Çünkü Rasûlullah'ın fiili, Şer'î hükümlerin konulması konusunda en üst düzeyde bir beyan tarzı olmaktadır.⁹⁵ Çünkü bir şeyi Rasûlullah'ın işlemiş olması, o şeyin doğruluğu anlamına gelmektedir. Böylesi bir fiile, bir başkasının fiili için söz konusu olan ikrarın eklenmesi, sanki sırf (Hz. Peygamber'in) fiiline uymuş gibi olacak, ikrar ise, isbat edici fazladan bir delil olacaktır.⁹⁶

b) *Yok eğer, Rasûlullah'ın takrîr buyurması, uygulamasına uygun düşmezse*, O'nun bundan uzak durması, o şeyin câiz olmamasından değil, kendilerinin sahip olduğu nübüvvet ve risâlet makamına uygun düşmeyeceğindedir. Bunun bazı örnekleri şöyledir:

Hz. Peygamber, şiirden uzak tutulmuş ve kendisine şiirden hiçbir şey öğretilmemiştir. Nitekim bu husus Kur'an ayetiyle sâbittir: "*Biz ona şiir öğretmedik, zaten ona yakışmazdı.*"⁹⁷ Ancak Hassan bin Sâbit'in şiir inşad etmek için izin iste-

93 Şevkânî, A.g.e., s. 41.

94 eş-Şâtübî, A.g.e. IV. 66 (Abdullah Dıraz'ın notu): Ayrıca bkz.: Muhammed Hudaî, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 237-238; Abdülkerim Zeydan, A.g.e., s. 136.

95 Şâtübî, A.g.e., IV, 68,72.

96 Şâtübî, A.g.e., IV, 72.

97 Yâsîn, 39/69.

mesine müsâde etmiş, hatta Hz. Peygamber'in Berâe bin Âzib'ten gelen rivayette bildirildiğine göre, şâir Hassan bin Sâbit'e "*Sen de müşrikleri hicvedip kötü! Yahut onların hicivlerine karşılık ver. Cibrîl de seninle beraberdir*"⁹⁸ buyurarak şiir söylemesini emretmiştir. Yine sahâbeden, Abdullah bin Revâha'ya, Ka'b bin Mâlik'e Kureyş'i hicvetmeleri konusunda şiir inşadında bulunmalarını istemiştir.⁹⁹ Bu hadis, Hz. Peygamber'in hicve izin verdiğini gösterir. Bununla birlikte Rasûlullah'ın, hiçbir kimseyi –dini yönden olması hali hariç– kendisinde bulunan bir ayıp sebebiyle yermemiştir. O hiçbir kimseyi nesir sözle de hicvetmemiştir. Nitekim hiçbir manzum söz de ondan sâdir olmamıştır. Rasûlullah'ın özelliklerinden biri de, O'nun ayıplayıcı, kötü ve müstehcen sözlü olmayışı idi. Bazı kimselere kendi menfaatleri ya da İslâm'ın müdafaası¹⁰⁰ söz konusu olduğu zaman bu gibi şeylere müsaade etmiş, fakat kendisi bunlardan hiç birini yapmamıştır.¹⁰¹

İmam Mâlik (179795), Safvân bin Süleym'den nakleder: Rasûlullah (s.a.v)'e bir adam geldi ve: -Yâ Rasûlallah, karıma yalan söyleyebilir miyim? Dedi. Rasûlullah: "*Yalanda hayır yoktur*" buyurdu. Adam: "*Ona vaadde bulunabilir ve (bu konuda yalan) söyleyebilir miyim?*" diye tekrar sorunca, Rasûlullah: "Bunda senin için hiçbir sakınca yoktur"¹⁰² buyurdular. Muhammed Fuad Abdulbâkî, hadisin Mürsel olduğunu nakleder.¹⁰³ Hz. Peygamber'in bu câiz kıldığı şeyi, daha sonra kendisi yapmamıştı.¹⁰⁴

Hz. Peygamber'in bir bayram günü, Hz. Âişe'nin hücresinde Buas ezgileri söyleyen iki câriyeyi dinlemeyip, sırtını çevirerek yatağa uzanması¹⁰⁵;

98 *Buhârî*, Edeb, 91; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 153.

99 *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe, 157.

100Nuaym bin Mes'ûd kıssasında olduğu gibi Bu zat Hendek savaşı sırasında müslüman olmuş, ve Rasûlullah'a gelerek "Yâ Rasûlallah, ben müslüman oldum ve henüz kavmim benim müslüman olduğumu bilmemektedir. Benden yapmamı istediğin bir şey var mı ?" diye sorunca, Rasûlullah da: "Elbette, sen de bizden birisin. Şu halde yapabilirsen, git onların aralarına gir ve aralarını bozarak birbirlerini terketmelerini sağla. Çünkü harb hitedir" buyurmuştur. (Ükz. İbn Hişam, *es-Sire*, III, 240).

101Şâubî, *A.g.e.*, IV, 70-71.

102*Muvatta*, Kelam, 15.

103*Muvatta*, Kelam, 15 (M. F. Abdulbâkî'nin notu).

104Şâubî, *A.g.e.*, IV, 69.

105*Buhârî*, İydeyn, 2; *Müslim*, İydeyn, 19.

Bir rivâyetinde Câbir bin Semure'nin anlattığı gibi, Hz. Peygamber'in huzurunda Câhiliyye dönemine ait bazı şeyler anlatılınca, onları sadece dinleyip sükût buyurması bazen de onlarla birlikte tebessüm etmesi¹⁰⁶;

Sofraya getirilen kızartılmış bir keler için sadece "ben hoşlanmıyorum" demesi¹⁰⁷; içinde soğan-sarımsak bulunan bulunan yemeği yemiyerek ahabından birine: "Sen ye! Çünkü ben senin münacatta bulunmadığın kimselerle münacatta bulunuyorum"¹⁰⁸ demesi gibi, ikrara muhalif uygulamalar, Rasûlüllah'ın kendisine has olup, mükellefe yönelik bir emir ya da nehiy veyahut da ibâhe hükmü getirmemektedir.¹⁰⁹

Bu konuda Şâtîbî şu tesbitte bulunur: "Durum böyle olunca, mefhumu izin olan söze (yani kavî sünnete) uyma, hakkında bir sakınca olmayan şeylerde olacaktır. Kudreti bulunan kimselerin Rasûlullah'a uymuş olmak için o şeyi terketmeleri ise daha güzel olacaktır. Kim de işlerse, bu konudaki kavî sünnete uygun olarak onda genişlik vardır, kolaylık kapısı da her zaman açıktır."¹¹⁰

SONUÇ

Hz. Peygamber, kaynağı sadece mücerred bilgidен ibâret olan ilâhî emirleri, yaşanan bir hayata dönüştürme gayreti içinde risâlet görevini tamamlamıştır. O'nun bu faaliyeti, yirmi üç yıllık Peygamberlik süresi boyunca, hayatın tabîî akışı içinde tam bir denge ve düzen içinde gerçekleşmiştir¹¹¹.

Hukuk felsefesinin temel meselelerinden biri olan, Gâye problemi'ni kapsamlı bir şekilde araştıran Muhammed Tâhir bin Aşur, Hukuk'un norm koymaktaki gayesinin *tağyîr* ve *takrîr* olduğunu belirtir. Toplumdaki kötü durumların değiştirilmesi

106 Tirmizi, Edeb, 70.

107 Buhârî, Zebâih ve Sayd, 33; Et'ime, 10, 14; Müslim, Zebâih, 43; Muvatta, İstîzan, 10; Şevkânî, A.g.e., s. 42.

108 Müslim, Mesâcid, 76.

109 Şâtîbî, A.g.e., IV, 74 (A. Drazî'nin notu).

110 Şâtîbî, A.g.e., IV, 71.

111 M. Görmez, *Sünnet'in ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T. Diy. Vakf. Yay. Ankara, 1997, s. 41.

ve onların kötülüğünün açıklanmasını “tağyîr” olarak ifade ederken, insanların benimsediği yararlı durumları iktibas etmeyi “takrir” olarak tanımlar.¹¹²

Hz. Peygamber’in sözleri, fiilleri gibi, *takrîrleri* de Sünnet’tir ve O’nun sünnetlerinin büyükçe bir kısmını teşkil etmektedir. Takrîr edilen sünnetler, sahâbenin yapmış oldukları fiiller, söylemiş oldukları sözler ve benimsemiş oldukları bazı telakkîler, ister kendi fitratları gereği olsun, isterse kaynağı Hz. İbrâhim dinine dayanan gelenek olarak yaptıkları olsun, İslâm dininin genel esprisini ifâde eden tevhid inancına ters düşmeyen hususlardır. Takrîr, bir anlamda iyiliği, güzelliği, doğruluğu ve hakikati onaylamaktır. Hâkim bin Hizâm’ın, Rasûlüllah (s.a.v)’e bir soru yönelterek: Cahiliye devrinde verdiğim sadaka, âzad etme ve sıla-i rahim gibi ameller konusunda ne dersin? şeklinde sorması üzerine, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Önceden yaptığın iyilikler üzerine müslüman oldun”¹¹³ Aslında bu rivâyette anlatılan husus, fesadla karışık bir biçimde meydana gelmiş bir iyiliğin, o çirkinlikler içinden nasıl çıkarılıp tasvîb ve takrîr edildiğini anlatmaktadır. Hz. Peygamber’in Takrîrî Sünnet’i, bize, fitrat-ı selîmenin benimseyip kabul ettiği ahlâkî planda olsun, hukûkî planda olsun, ibâdetlerle ilgili olsun bu güzellikleri yansıtmaktadır. Din Allah’ındır ve tektir. Her Peygamber ümmetine hep bunu tebliğ etmişlerdir. Peygamberimiz Hz. Muhammed de bu tevhid inancını tebliğ etmiş, önceki peygamberlerin getirdikleri şeriatlerin bakıyelerinin tahrife uğramış olanlarını islah ederek, tahrife uğramamış olanlarını aynen ibkâ ederek, tevhid inancıyla bağdaşmayan din ve fitrat kurallarına ters düşenlerini de ilgâ ederek tebliğ ve beyan görevini tamamlamıştır.

İslâm’ın gerek ibâdet ve gerekse muâmelât ve ukûbatla ilgili uygulama ve hükümleri arasında pek çoğunun menşeinin, Hz. İbrâhim dinine dayandığını, bunlardan Kur’an ayetlerinin tasdik edip emrettiklerinin dışında bir kısmının da Hz. Peygamber tarafından *takrîr* buyrulan sünnetler olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber’in takrîrinden geçen bir uygulamanın, Câhîleye’de de işleniyor olması, onun Sünnet olmasına hiçbir halel getirmeyeceği gibi, takrîr edilen sünnetin taşıdığı

112Tâhir bin Âşur, *Makâsıdu’s-Şer’ati’l-İslâmiyye*, s. 102, Trc. s. 151.

113 *Buhârî*, *Mevâkıt*, 17; *Müsned*, II, 121, 129; Âşur, *A.g.e.*, s. 102-103 Trc. s. 151.

özelliğe göre, vâcib, mendub ve mubah gibi hükümler de taşıyarak amel edilmesine mânî de değildir. Gerek Kur'an ayetlerinin, gerekse Hadislerin/Sünnetlerin anlaşılmasında önemli bir yeri olan tarihî arka planın değerlendirilmesinde, *tevhid inancı - fitrat ve ibrahimî gelenek* arasındaki bütünlük göz ardı edilmemelidir. Zira Kur'an ve Sünnet verileri incelendiğinde, özellikle *Takrîrî Sünnet*'te bu bütünlük, çok açık bir şekilde görülmektedir. Kur'an ve Sünneti anlama faaliyetlerimiz bu bakış açısını da ekler isek, İslâm'ın aktüel değerini ifâde etmede daha gerçekçi olacağımız kanaatinde olduğumuzu belirtmek isterim.

